

OSVRTI I PRIKAZI

Srđan Vrcan

**NACIJA, NACIONALIZAM,
MODERNA DRŽAVA:
Između etnonacionalizma,
liberalnog i kulturnog
nacionalizma ili građanske
nacije i postnacionalnih
konstelacija**

Golden marketing–Tehnička knjiga, Zagreb, 2006., 238 str.

Iako dr. sc. Srđana Vrcana, *professora emeritusa* Pravnog fakulteta u Splitu nije potrebno posebno predstavljati, jer je šira intelektualna javnost upoznata s njegovim glavnim djelima i znanstvenim djelovanjem, nije zgoroga naglasiti da je riječ o jednom od prvih imena hrvatske sociologije i autoru bogata opusa koji osim knjiga čini i više stotina znanstvenih, stručnih i preglednih članaka, novinskih tekstova, intervju a itd., kao i utemeljitelju više posebnih socioloških disciplina. Iz bogata opusa izdvojiti ćemo značajne sociološke knjige: *Društvene nejednakosti i moderno društvo* (1974), *Raspeto katoličanstvo* (1980. u suautorstvu s B. Vuškovićem), *Od krize religije k religiji krize* (1986), *Sport i nasilje danas u nas – i druge studije iz sociologije sporta* (1990), dvije knjige (u suautorstvu) *Pohod na glasače – izbori u Hrvatskoj 1990. – 1993.* (1995) i *Pakiranje vlasti – analiza izbora 1995. i 1997.* (1999), *Vjera u vrtlozima tranzicije* (2001), *Sport, nasilje i politika* (2003).

U sadržajnom smislu knjigu o kojoj je ovdje riječ tvore: “Umjesto uvoda” (9–10), potom tri dijela knjige s razrađenim potpoglavljima: Prvi dio: “Nacija i nacionalizam” (15–158); Drugi dio: “O politici identiteta: prilog prepoznavanju upitnoga konteksta” (161–186); Treći dio: “Suvremeni prijevori o civilnom društvu” (189–221) i “Literatura” (223–232), “Kazalo imena” (233–236) i “Bilješka o autoru” na samom kraju (237–238). Iz samih naslova poglavlja vidljivi su i sre-

dišnji problemski aspekti djela, a u nastavku ćemo pokušati izdvojiti i prikazati neke od njih.

Već na uvodnim stranicama knjige Vrcan razjašnjava čitatelju zašto je tvore tri tematski bliske i povezane rasprave te izdvaja motiv njihova objavljivanja u jednoj knjizi: “razložita nakana da se pokuša učiniti upitnim aktualni paušalni diskurs što dominira na javnoj političkoj i medijskoj sceni u nas – u kojem se ponajčešće pojmovi poput nacije, nacionalizma, etnonacionalizma i drugih nacionalističkih varijeteta te politike identiteta, civilnog društva i njihovih izvedenica rabe kao sami po sebi razumljivi, jednoznačno definirani, neproturječni i sasvim neupitni” (str. 10). Pritom je zanimljivo naglasiti od kojih se diskursa, odnosno “tekućih pristupa” ili “optika” Vrcan načelno želi distancirati. To su: prvo, “popularna optika koja operira uvjerenjem da su atavističke višestoljetne mržnje i pradaвні sukobi u situaciji teške krize odjednom i spontano uskrsnuli, proizvođači suvremene, ali i povijesno, kulturno i civilizacijski zakašnjele nacionalističke političke strategije” (str. 45); drugo, optika po kojoj bi devedesete godine na ovim prostorima bile godine čistog iracionalizma po pravilu s preciznim nacionalnim predznakom; treće, optika u kojoj ključna interpretativna kategorija postaje kategorija etničkog sa svojim izvedenicama, pa Vrcan glavnu struju zbivanja u ovim prostorima tumači u terminima tzv. “etnifikacije politike i politizacije etničkog, a ponajprije u znaku prave eksplozije tzv. etničkih sukoba” (str. 46); četvrto, je autorovo distanciranje od onog pristupa koji u “središte pozornosti stavlja prepoznavanje, rekonstruiranje i opisivanje ključnih sadržaja” tzv. velikih nacionalnih povijesnih priča (str. 48.); peto, je autorovo distanciranje od “one optike koja je sklona rat i oružane sukobe na ovim prostorima u devedesetim godinama promatrati i opisivati kao gotovo prirodnu obnovu tzv. prirodnog stanja”, te ih u osnovi svodi na oružane sukobe bandi i “rat bandi” (str. 50.); šesto, je distanciranje od one optike koja kao “ključni interpretativni pojam rabi pojam balkanizma ili balkanstva”, te sve važno što se dogodilo tumači u terminima balkanske iznimnosti i

“tradicionalnoga balkanskog usuda ili prokletstva” (str. 51). Posljednje autorovo načelno distanciranje odnosi se na “optiku koja operira kategorijama populizma i totalitarizma kao ključnim interpretativnim kategorijama” jer ona dovodi do zamjene primarnoga, onim što je izvedeno ili je instrumentalne naravi, zanemarujući važnost prepoznavanja značenja nacionalističkih političkih programa i strategija (str. 52).

Vrcanova rasprava o nacijama i nacionalizmu nije rasprava o nacijama i nacionalizmu uopće, nego se autor zadržava na “nacionalizmu ovdje i sada”, odnosno na ovim prostorima potkraj 20. i početkom 21. stoljeća (str. 17). Nadalje, ona nije usmjerena na dijagnozu prošlosti, nego se autor nastoji baviti nekim od velikih izazova sadašnjice, ali i budućnosti “ovih prostora”. Pritom Vrcan “ove prostore” promatra “prije svega kao društveno polje u kojem su na djelu izrazite napetosti između političkih strategija različite provenijencije i različitog utemeljenja: to jest, strategije koja nastupa kao otjelovljenje etničkog nacionalizma i nacije, shvaćene i prakticirane kao zajednice porijekla (*Volksnation* kao otjelovljenje *Volksgeista*), kulturnog nacionalizma i nacije, ponajprije shvaćene kao kulturne zajednice (*Kulturnation*), tzv. građanske nacije, shvaćene kao političke asocijacije slobodnih i jednakopravnih građana koji žive na određenom jasnom ograničenom prostoru bez obzira na njihova posebna određenja (*civic nation*, odnosno i *Staatsnation*) ili pak osobitih postnacionalnih – ili transnacionalnih – konstelacija (*Postnationale Konstellation*)” (str. 33). Pritom u kratkom prikazu djela ne možemo ulaziti u sustavne autorove analize i razmatranja kojima je posvećen obimom najveći, prvi dio knjige, ali ćemo istaknuti da se u njima autor načelno oslanja, odnosno polazi od kombiniranja teorijskih stavova “u suvremenim sociologijskim razmatranjima o naciji i nacionalizmu koje su na pregnantan način poglavito formulirali i razradili svaki za sebe Ernest Gellner i Albert Reiterer te Anthony Giddens” (str. 23). Ta Vrcanova kombinacija navedenih stavova polazi od: prvo, povijesne, a ne prirodne naravi nacije i nacionalizma; drugo, stava da su kultura i kulturna gi-

banja u pravilu šire društveno-kontekstualno uvjetovani; treće, od stava da su nacija i nacionalizam društvene pojave koje pripadaju svijetu modernih društava i četvrto, od stava da su nacije i nacionalizmi rezultat matrice modernizacijskih procesa društvenog života ili joj pak pripadaju i tvore je (str. 23).

U nastavku ćemo se dotaknuti Vrcanove analize mogućnosti konstrukcije i uspostavljanja svojevrsnih “postnacionalnih konstelacija kao vjerojatno najvećma održive suvremene alternative prevazi kako klasičnog etnonacionalizma, tako i svih drugih varijanta ovdašnjih nacionalizama” (str. 148). Pritom autor načelno prepoznaje sljedeće varijante postnacionalnih konstelacija kao novih održivih alternativa naciji i nacionalizmu na ovim prostorima: prvo, postnacionalne konstelacije na temelju globalizacijskih tzv. “stvarnosnih prisila” koje idu u “smjeru zgušnjavanja i izrazite internacionalizacije društvenih povezanosti i mundijalizacije društvenog poretka”, temelje se na odlučujućoj ulozi svjetskog tržišta, a ne mogu se “blokirati ili izigrati” bez “klizanja” u stagnaciju, ili pada u izolaciju itd.; druga varijanta su “postnacionalne konstelacije na podlozi zadanih regionalnih kulturnih identiteta nadnacionalne naravi”, poput nadnacionalne europske razine; treća su varijanta “postnacionalne konstelacije na temelju novokonstruiranih kulturnih identiteta” čija su temeljna obilježja usmjerenost na budućnost i konstruktivnost; četvrta su varijanta “postnacionalne konstelacije na temelju faktične kozmopolitizacije života u suvremenim društvima” i posljednja varijanta koju Vrcan navodi odnosi se na postnacionalne konstelacije kao rezultat “izmišljanja novih demokratskih metoda prevencije otrovnih plodova demokracije” čiju najveću prednost na ovim prostorima autor vidi u “obratu od jučerašnjeg rata kao nastavka politike drugim sredstvima i metodama do današnje politike kao nastavka rata drugim sredstvima” (str. 155).

U drugom dijelu knjige Vrcan polazi od promjena u raspravama u političkim znatnostima koji se prepoznaje u “novoj plimi objašnjenja političkih fenomena što se pozivaju na identitet” (str. 161). Prema autoru, taj je pomak uvjetovan očitim nezadovolj-

stvom s klasičnim pristupom politici koji je operirao "pojmom politike kao strategijske borbe u znaku potvrđivanja vlastitih interesa", te ga opisuje kao "pomicanje žarišta pozornosti u objašnjenjima političkih fenomena od strategijskih kalkulacija kako optimalizirati vlastite prednosti k izravnom utjecaju smisla odnosno značenja na političko djelovanje" (str. 161). Vrcan naglašava da je taj zaokret već na djelu u "glavnoj struji suvremene politike, a inače je već opisan kao obrat od politike interesa k politici identiteta" (str. 161). Autor navodi stajališta Giddensa i Tourainea o navedenom obratu, te naglašava da to prema Giddensu znači kraj politike prosvjetiteljstva i Francuske revolucije, odnosno njihovih vrijednosti emancipacije, jednakosti, participacije, eliminiranja ili redukcije eksploatacije, nejednakosti i pitanja životnih šansi. Alain Touraine, pak, navedeni obrat opisuje kao zaokret od vremena kada su u modernim društvima dominirala socijalna pitanja, te politike interesa, prema vremenu politike identiteta kada u politici počinje dominirati nacionalno pitanje i između ostalog, pitanja poput promjena u naravi društvenih sukoba, konkurirajućih izvora identiteta, identitetskih borbi itd. U nastavku Vrcan upozorava da se politike identiteta javljaju u dva modaliteta. Prvi modalitet prepoznajemo kad politike identiteta smjeraju na institucionalno priznavanje razlikovanja, kao i posebnosti društvenog identiteta vezanog uz osobitu kulturnu formu različitu od vladajuće i većinske, kakve nalazimo u zahtjevima suvremenih feministica, homoseksualaca itd. Kada navedeni postignu javno priznanje ponajprije će se vezivati i dešavati u sferi civilnog društva i civilnodruštvenog aktivizma. Drugi modalitet politike identiteta Vrcan nalazi kod skupina koje imaju javne državotvorne pretenzije za koje je ključno da izričito traže i nastoje postići "politički zaštitnički i promotivni krov vlastite države" te će za razliku od prvog čije djelovanje vezujemo uz civilno društvo, oni postati stvar "države i državne politike jer se događa politizacija kulture i još prije antagonizacija (*Verfeindung*) kulturnih različitosti" (str. 168). U daljnjim Vrcanovim razmatranjima u središtu pozornosti bit će upravo taj drugi modalitet politike identiteta, a autor će nam skre-

nuti pozornost na prepoznavanje i opisivanje sljedećih kritičnih točaka: prvo, na politiku društvenog uključivanja i društvenog isključivanja na razini države; drugo, na činjenicu da politike identiteta imaju u pravilu veze s "konstrukcijom granica", teritorijalizacijom kulturne osobitosti, kao i s "partikularnom kulturalizacijom teritorija"; treće, na činjenicu da politike identiteta imaju uvijek posla s priznavanjem ili uskraćivanjem prava – ljudskih, konstitucionalnih, političkih, građanskih, socijalnih; četvrto, da politike identiteta uvijek imaju veze s legitimitetom etablirane vlasti, ili vlasti koja tek pretendira na vlastito etabliranje i posljednje koje ćemo spomenuti, je Vrcanovo prepoznavanje kritičke točke politike identiteta u tome što one eliminiraju pitanje "distributivne pravednosti" (str. 174).

U trećem dijelu knjige autor polazi od "zbrke oko značenja pojma civilnog društva" i ukazuje na višeznačnost, pa čak i dvosmislenost rasprava o civilnom društvu koje počinju još od Aristotela, a idu sve do današnjeg vremena kada se uvode i novi pojmovi poput "europskog civilnog društva" i "svjetskog civilnog društva" (str. 190). Iz autorovih otvorenih i kritičkih analiza izdvojit ćemo njegova razmatranja o odnosu ili sprezi između civilnog društva i u našoj javnosti prisutnih načina promišljanja politike. Naime, Vrcan prepoznaje tri koncepta pravljenja politike: prvi je na tragu Aristotela i aristotelske tradicije i politiku poima kao djelovanje u kojem slobodni i jednakopravni građani raspravljaju, spore se i odlučuju o pitanjima "dobrog života" u svojem gradu, a to je prema autoru tradicija koju slijedi Hannah Arendt, a u nas Tonči Kuzmanić; druga struja politiku shvaća i prakticira u duhu Machiavellijeve i Weberove tradicije, vezujući politiku uz dominaciju, odnosno tehnologiju i umijeće vladanja, te se u tom konceptu politika shvaća kao poziv, a ilustrativan je pritom Weberov savjet njemačkom generalu Ludendorfu da nakon izbora svojim glasačima javno kaže: "Izabrali ste me, a sada šutite"; treća struja prema Vrcanu politiku shvaća i prakticira u duhu Carla Schmitta koji je izrazio tezom o podjeli društva po liniji prijatelj/neprijatelj, te uvjerenjem da jedna populacija postaje politički svjesna i ak-

tivna samo u onoj mjeri u kojoj je svjesna svojih neprijatelja i djeluje u skladu s tim, o čemu najbolje govori njegova parafraza Descartesove teze "cogito ergo sum" u svoju tezu "Mislim, dakle, imam neprijatelja; imam neprijatelja, dakle, ja sam ja" (str. 199–200). Opisujući i kritički raspravljajući o civilnom društvu na ovim prostorima Vrcan prepoznaje nekoliko problematičnih, ali promjenjivih društvenih pozadina: prva se odnosi na poimanje i prakticiranje civilnog društva kao alternative totalitarizmu; drugo je pitanje odnosa civilnog društva i nacionalizma koji je dobio oblik državne politike; treće je pitanje odnosa civilnog društva i dramatične ekspanzije društvenih nejednakosti i masovnog siromaštva pod utjecajem uvođenja divljeg kapitalizma i četvrto je pitanje uspostavljanja "nove ravnoteže u liberalno-demokratski ustrojenim društvima između triju načelnih društvenih regulativnih mehanizama: tržišta, države i društva, te triju medija upravljanja koji su njima svojstveni, tj. novca, vlasti i solidarnosti" (str. 204). U tom kontekstu na kraju ćemo se posve kratko dotaknuti novih izazova i pitanja koja se otvaraju u raspravama o civilnom društvu i civilno-društvenom angažmanu i aktivizmu u bliskoj budućnosti. Prvi na kojeg Vrcan ukazuje odnosi se na upitnost "suvremene političke "filozofije" koja dobiva svojstva nečega samo-po-sebi-razumljivoga", a tiče se osobitog odnosa naspram ljudskih prava (str. 212). U središtu drugog izazova riječ je o "političkoj filozofiji" Tonyja Blaira i današnje socijaldemokracije po kojoj je suvremeno društvo "pojmljeno kao pravo društvo poduzetnika po tome što je izvorni poduzetnički model, tj. kapitalistički model mišljenja i ponašanja na posve slobodnom tržištu, danas postao opće usvojen i jedini legitiman model, ali i jedino obećavajući učinkovit model za sve i za svakoga: od velikih bankara i krupnih kapitalista do najamnih fizičkih radnika i običnih građana" (str. 218). Dakako, u pozadini te političke filozofije nalaze se ključne sporne pretpostavke o istim šansama "u podjeli karata s kojima se igra tržišna igra", o manje više istim šansama svih sudionika društvene igre "da u toj podjeli karata dobiju prave adute pa, stoga, sve zavisi samo od toga kako će oni te adute iskoristiti" (str. 220). Utoliko

Vrcan na samom kraju knjige postavlja nekoliko ključnih pitanja o tome kakvo mjesto i kakvu ulogu može imati civilno društvo i civilno-društveni angažman građana ako i kada ta politička filozofija postaje dominantna, te u vrijeme zaokreta kojeg je Giddens prepoznao kao obrat od politike emancipacije k politici života. Za kraj ćemo navesti zanimljivu autorovu tezu da su civilno društvo i civilno-društveni angažman, kao i aktivizam "u osnovi bez budućnosti, ali i da dolazi budućnost bez civilnog društva" (str. 221).

O značaju knjige o kojoj je ovdje riječ možemo govoriti na više načina. Prvo, ova knjiga je rezultat autorovog sustavnog i dugogodišnjeg proučavanja znanstvene literature s tog područja, te je za čitatelja nedvojbeno informativna, a nema dvojbe ni da će biti povodom za raspravu i otvaranje brojnih novih pitanja, kao i snažan poticaj za daljnja bavljenja ovim temama. Drugo, ovo nije prva knjiga na našim policama koja sustavno i kritički komentira suvremene teorije o nacijama i nacionalizmu, ali je prva koja tu problematiku i ta pitanja smješta u kontekst "ovdje i sada", te se ne zadržava na dijagnozi prošlosti, nego se bavi velikim izazovima sadašnjice i u tom smislu je sadržajno i problem-ski vrijedno i značajno djelo koje dovodi "do sociologijski kritičke analize duhovne situacije našeg vremena" (str. 9). Nadalje, osnovna obilježja ovog djela su preglednost, sistematičnost i kritičnost, kao i osebujan izražaj autora prepoznatljiv kod određivanja i temeljitog raščlanjivanja kako osnovnih pojmova, tako i složenijih teza i teorija. Konačno, barem se proturječnostima suvremenosti, knjiga je i sama provokativna i na primjerima s "ovih prostora" upućuje na složenost, upitnost i proturječnosti interpretacija kad su u pitanju bitni pojmovi navedeni već u naslovu djela, te je vrijedna čitanja i nedvojbeno preporučljiva širem krugu čitatelja kojima u potrazi za odgovorima na brojna pitanja u vezi nacija, nacionalizama, moderne države, identiteta, civilnog društva itd., umjesto "aktualnog paušalnog diskursa što dominira na javnoj političkoj i medijskoj sceni" sugeriramo ovu preglednu i sistematičnu knjigu Srdana Vrcana.

Ranka Jeknić